

Útépités a világáramban

Csaba László: Válság, gazdaság, világ. Adalék Közép-Európa három évtizedes gazdaságtörténetéhez (1988–2018). Éghajlat Könyvkiadó, Budapest, 2018, 256 o.

„Hajt az idő gyorsan – rendes útján eljár –
ha felülünk felvesz, ha maradunk nem vár”*

Csaba László kísérletet tesz az elmúlt harminc esztendő gazdaságtörténeti tanulságainak levonására Magyarország „törpéi”, azaz legifjabb nemzedéke számára. Azért, gondolom, nem csupán nekik. Összegzi az általa áttanulmányozott hatalmas kiterjedésű irodalom és adathalmaz tapasztalatait. Noha mindjárt előljáróban szabadkozik is amiatt, hogy a vállalkozást a teljesség igénye nélkül kísérli meg. A feladat olyan óriási, hogy egyszemélyes vállalkozásban valóban csak töredékes lehet. Inkább arról írhatunk, hogy mit és hogyan látott ezekből a történelmi folyamatokból maga a szerző – mert hogy sok mindent látott, arról gazdag irodalomjegyzéke is tanúskodik.

A vezérfonal világos: nemcsak az *útfüggség* determinációit, de az *utépités* emberi döntésektől, létrehozott intézményi formáktól (is) függő lehetőségeit, annak eltéréseit, megnyilvánulásait kívánta keresni. Mindenképpen alapvető, hogy az elemzést – megfogalmazása szerint – a „világáramba” helyezi, azaz azt nézi, hogy mi történt a világban, mi Európában, mi Kelet-Közép-Európában – és mi történt hazánkban. Mindjárt e recenzió elején megelőlegezhetjük a szerző egyik legfontosabb végkövetkeztetését: a magyar gazdaság és kelet-európai társai számára nem jó taktika kívül maradni az integráció elmélyítéséből.

Szerzőnk nem idézte fel azt a figyelemre méltó megállapítást (lásd *Botos* [2011] 242. o.), hogy az EU 2004-ben – saját szakemberének véleménye szerint – paradigmát váltott: átmenetileg legalábbis, a mélyítés helyett a bővítést választotta. Tehát a csatlakozás mindenképpen a magországok számára volt ott és akkor elsődleges érdek.

Való igaz, hogy másfél évtized múltán az EU visszatérni látszik a mélyítés politikájára, de véleményem szerint bizony a tömeges felvétel a maga idején elsősorban a korábbi tagországok érdekeit szolgálta. Bár a szerző bevezetőjében leszögezi, hogy szigorúan „a tények konzervatív vizsgálata alapján” elemez, mégis hiányolhatjuk a helyzet értékelését. Azt, hogy a csatlakozás kapcsán nem születtek olyan új intézményes megoldások a

* ARANY JÁNOS: Toldi estéje. 6. ének 13. szakasz.

felvette integrálására, mint amelyeket kidolgoztak a mediterrán országok csatlakozásakor. A szerző látja, hogy Európa nyugati fele „a kellemeset a hasznossal ötvözte”, amikor a csatlakozásból – a segítség jó szándéka mellett – az előnyöket is lefölözte. Nehéz szabadulni a gondolattól, hogy a csatlakoztatás „jó szándékát” elsődlegesen az euró első öt évének szerény „mélyítési” eredményei fölötti csalódás motiválta az EU részéről. Vagyis az akkor már bent lévő országok ettől pozitív impulzust vártak – elsősorban a maguk számára. A második világháború után a nyugat-európai országok – noha az önérdék a Marshall-segélynél sem volt jelentéktelen – azért lényegesen több segítségben részesültek, még a háborús vesztes Németország is. A két világháború között folyó hidegháború veszteségei nem voltak csekélyek Kelet-Európa számára.

Csaba László a múltat semmiképpen nem a „mi lett volna, ha...” alapon tárgyalja. Nem elmélkedik azon, hogy a nyugati fejlődést lehetővé tevő évtizedekben a keleti blokk országai végzetesen lemaradtak a versenyben. A szocialista kísérletezés a régió fejlődésében – különösképpen emberi tőkéjének alakulásában – maradandó károkat okozott. Nem a szaktudás szintjében, ami a mainál talán jobb is volt, hanem a szabad gondolkodás, a saját lábön állás, az önálló kezdeményezés szellemében, ami egy mai innovatív szakaszban döntő lehet (ezt egyébként a keletnémet gazdaságról nagyon is világosan bemutatja a szerző az újraegyesülés kapcsán).

A gyors bővítés és az euró „belső köre” megvalósította a kétsebességes Európát. Ez immáron tény. Csaba elfogadja azt, hogy „ami történt, megtörtént”... Aki kimarad, az lemarad... Ezek az országok nem élvezik az összes előnyt, amelyet a gazdasági integráció nyújthat, viszont a kötıtségeket aligha tudják kikerülni. A szerző pusztán abból a szempontból vizsgálódik, hogy ami megtörtént, kedvező-e a közép-európai országok – s így Magyarország – számára a világ vérkeringésébe való visszakerülés szempontjából. Azt nézi, hogy mely ország volt képes előremutatón *alkalmazkodni* Európa és a világ megváltozott körülményeihez. Ahogyan azt előre jelezte is, nem az útfüggőség (*path-dependence*), hanem az útépités (*path-creation*) gyakorlatát elemezte.

Vázlatos országtanulmányai minden esetben tanulságosak. Számomra fontos megállapítás Lengyelországgal kapcsolatban, hogy a gazdaságpolitikai koncepciót a kormányzatok, politikai összetételüktől függetlenül, stabilan követték. Valóban, Magyarország egyik legnagyobb problémája – amire korábbi munkáimban magam is utaltam – éppen az volt, hogy számos kormányváltás alapvető koncepcióváltást is jelentett. Így, mint Déva vára, amit raktak délben, leomlott estére... Ebben kerestem saját egy helyben járásunk okát. Tulajdonképpen a német sikereknek is a szakszerűség folyamatos megmaradása volt az alapja. Tanulságos volt az orosz példa is, hogy Oroszország a kivételes forrásgazdag évtizedét sem tudta felhasználni a felzárkózásra, a számos probléma közül legalább néhánynak a megoldására. Nem elég ehhez a „nyersanyagátokra” hivatkozni, hiszen a norvégok is gazdagok olajban, de mégis sok pozitív fejlesztést végbe tudtak vinni. Valószínűleg igaza van Csabának abban, hogy nagy és kis országokban egyaránt sokkal több múlik a társadalom-lélektani összetevőkön, de azért nem lehet egyértelműen pozitívnek tekinteni például a balti államok eredményeit, hiszen a demográfiai tények – amelyeket Csaba is lát –, a kivándorlás hatalmas mértéke igazán nem minősíthető egy ország szempontjából sikernek. Kétségtelenül elgondolkodtató azonban a szlovák eredmény.

A tanulmány jó összefoglalást ad a világfejleményekről, a válság okairól és következményeiről. E témakörben nem is lehetett volna, és nem is kellett volna, hogy több beleférjen a jelen műbe. Sokan és jól összefoglalták a témát a hazai irodalomban is, túl azokon is, akiket a szerző irodalomjegyzékében idéz (általában inkább a külföldi alapműveket említi). Fontos következtetése, hogy a világ pénzügyi rendszere nem omlott össze, és megtalálhatók benne a felzárkózáshoz szükséges források. Vagyis biztos, hogy nem ez jelenti a korlátot, ha valamiért a felzárkózás mégsem sikerül. Számomra azonban nem megalapozott, hogy a válságot mintegy megoldottnak, átmeneti problémának tekinti. Nagyon sok nemzetközi szakértő felidézi a lappangó válság veszélyét. Azért itt többről volt szó, mint egy nagyobbacska válságjelenségről.

Számomra elgondolkodtató az a könnyedség is, amellyel Csaba László tudomásul veszi a nagy horderejű, rendszerszerű változásokat, amelyek a válság eredményeként a pragmatizmus jegyében – mind a világban, mind az Európai Unióban – lényegében nagyobb elméleti megalapozás nélkül végbementek. Sőt egyenesen felülírták a tanügyi fogalmakat. Ezeket Csaba László magától értetődő természetességgel kezeli. Hogy a jegybank nem állhat kapcsolatban vállalatokkal? Hogy nem vásárolhat államkötvényeket közvetlenül? Nem monetizálhatja a deficiteket? Amint a tények mutatják, dehogynem! Pedig mindez korántsem magától értendő. Sok pénzügyes közgazdában egy világ omlott össze, hiszen ezeket az alapelveket úgy tanították és alkalmazták a rendszerváltozás után, mintha kőtáblára vésett parancsolatok lennének. S íme, kiderült, hogy nem érvényes a tananyag! (Erről azért jelent meg elemzés a magyar irodalomban, a recensens is írt róla, lásd *Botos* [2016].) Az a szabály, amit a nagy országok annak tekintenek. Függetlenül attól, hogy azt bármiféle nemzetközi grémium jóváhagyta-e. Nem csoda, hogy jeles, nemzetközileg elismert pénzügyes közgazdák is felvetik (lásd például *Rajan* [2014]), hogy a jelen helyzet meglehetősen abszurd, és szorgalmazták, hogy a nagy országok pénzügypolitikájának törekednie kellene a nagyobb koordinációra, intézkedéseik nemzetközi hatásának fokozottabb figyelembevételére.

Elvitathatatlan érdeme a könyvnek, hogy rámutat: a tények az Európai Unióban is meghaladták az elméleti vitákat. A lisszaboni szerződéssel ellentétesen, a nemzetek feletti és technokratikus logikát követő intézmények, illetve intézkedések köre kibővült. A bíróságok és az ECB is aktivizmussal tágította ki törvényes tevékenységi kereteit. Felerősödtek a közösségi szempontok, és radikálisan csökkent az ágazati szakpolitika szerepe. Az új szabályok kialakításához a csatlakozó országok gyakorlatilag semmivel sem járultak hozzá. A szerző legsarkosabb mondanivalója, hogy az új tagállamok csak szakpolitika-átvevők maradtak. Elgondolkodtató, hogy a magyar és a lengyel állam nem csatlakozott az euróhoz, s így a kimaradók közé került. Csaba László szerint aktív részvétel és szerepvállalás nélkül a közös politika túllép az új tagokon.

A könyv végén megfogalmazott másik fontos gondolatcsokor az elmaradó reformokat elemzi. A szerző kötetében végig kárhóztatja a reformok elmaradását. Arra keresi a választ, vajon miért nem bizonyultak sikeresebbnek a kelet- közép-európai országok a tőzsde és általában a korszerű pénzügyi intézmények létrehozásában? Mert noha egész térségünk lemarad az Egyesült Államokkal és az ázsiaiakkal szembeni versenyben, még nagyobb jelentőségű számunkra, hogy Kelet-Közép-Európa még ehhez képest is lemaradásban van. (Csaba László egyedül a német

eredményeket tartja a versenyben figyelemre méltónak, de ezeket is csak átmenetnek gondolja.) Az általa vizsgált országok unortodox megoldásaival kapcsolatban úgy véli, hogy mintha egyes országok megkísérelnék a keleti példát másolni, vagyis a piacgazdaságot a központosított hatalommal párhuzamosan működtetni, de Európában igaz a megállapítás, hogy hatékony fejlődést csak a demokrácia és a piacgazdaság párhuzamos fejlődése hozhat.

A szerző vázolja – s itt lelünk rá a reklamált, elmaradt reformokra –, hogy térségünkben a hagyományos banki finanszírozás továbbra is domináns. A válság tapasztalatai – az amerikai példa tanulsága szerint – arra intettek nemzetközi méretekben, hogy a tőkepiaci szabályozás gyengesége miatt jobb a mérsékelt kockázatú, szabályozottabb banki közvetítés mellett maradni. Emellett a fő okot térségünkben abban látja, hogy a központi, állami akarat a bankszektoron keresztül jobban érvényesíthető a gazdaságban (egy New Yorkban bejegyzett tőzsdei cég esetében az állami ráhatás lehetősége gyakorlatilag megszűnne).

Csaba László csak vázlatosan és differenciáltan elemzi az általa kiválasztott, rendkívül különböző helyzetű országokat. Valóban nehéz egyszerű válaszokat adni a „miért maradtak le” kérdésre. Végül is úgy fogalmaz: az értékrend, a meggyőződés és az ezeken alapuló közbeszéd, ami a döntéseket formálja. Ebben érzi lemaradónak a magyar valóságot.

Hivatkozások

BOTOS KATALIN [2011]: Pénzügypolitika, gazdaságpolitika. Tarsoly Kiadó, Budapest.

BOTOS KATALIN [2016]: Pénzteremtés a modern gazdaságban. Pénzügyi Szemle, 61. évf. 4. sz. 456–470. o.

RAJAN, R. [2014]: Competitive monetary easing – is it yesterday once more? Remarks by Dr. Raghuram Rajan, Governor of the Reserve Bank of India, at the Brookings Institution, Washington DC. BIS Central bank speech, április 10. <https://www.bis.org/review/r140414b.pdf>.

Botos Katalin